

PUNKTUATSIYA VA UNING PRINSIPLARI

Xolnazarova Sitora Xolmurodovna

Termiz davlat universiteti, Magistranti

sitoraxolnazarova@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada tinish belgilarining xususiyatlari va uning ishlatilish o'rni haqida ma'lumotlar keltirigan.

Kalit so'zlar: *punktuatsiya, orfografiya, intonatsiya, punktogramma.*

ABSTRACT

This article provides information about the features of punctuation and its use.

Key words: punctuation, orthography, intonation, punctuation.

“Punktuatsiya” tilshunoslikning tinish belgilari haqidagi bo‘limi bo‘lib, unda tinish belgilari (punktogramma)ning qo‘llanish qoidalarini o‘rganiladi. Punktuatsiya tilshunoslikda nutq oqimidagi intonatsion-prosodik to‘xtamlarni, yozuvda ifodalanadigan shartli belgilar yig‘indisini (tinish belgilarini) anglatadi.

Punktuatsiya yozuv tizimining grafika va orfografiya bilan bir qatorda turadigan uchinchi komponentidir.

Tilshunoslikda punktuatsiya termini quyidagi ma'nolarni anglatadi:

- 1) tilshunoslikning bir bo‘limi, u tinish belgilari tizimini, ularning ishlatilish qonun - qoidalarini o‘rganadi;
- 2) punktuatsiya qoidalarini yig‘indisi;
- 3) tinish belgilari.

Tinish belgilari punktogramma deb ham yuritiladi. Punktogramma muayyan yozuv tizimi (grafika)ning uzviy qismi bo‘lib, yozma nutqning ayrim yozuv belgilari

(masalan, raqamlar, harflar, diakritik va transkripsion belgilar kabi) bilan ifodalash mumkin bo'lmagan tomonlarini aniq belgilashda muhim ahamiyatga egadir.

Tinish belgilari yozma nutqni to'g'ri, ifodali, mantiqiy bayon qilishda, uni ixchamlashda, gap qismlarining o'zaro logik-grammatik munosabatlarini ko'rsatishda muhim grafik vosita sifatida ishlatiladi. Punktatsiya, bir tomondan, yozuvchiga o'z yozma nutqini aniq, to'g'ri va ifodali bayon etish imkoniyatini bersa, ikkinchi tomondan, o'quvchiga muayyan matndagi fikrni yozuvchi bayon etganidek, yozuvchining maqsadiga muvofiq tushuna olish imkoniyatini yaratadi.

Punktatsiya sintaktik fonetika, gap ohangi bilan uzviy bog'langan. Ohang (intonatsiya) ovozning rang-barang tovlanishi: tinch boshlanishi, ko'tarilishi (kulminatsiyasi), pasayishi, susayishi, tugallanishi; tempi: tez va sekinligi, osoyishtaligi; sifati: cho'ziq, qisqaligi, kuchli va kuchsizligi; davriy va davomliligi, takrorlanishi kabilarda ko'rinadi.

Ohang juda murakkab bo'lib, urg'u, pauza, melodika kabilar uning komponentlari hisoblanadi. Ohang gap mazmun-mundarijasining ajralmas qismi: usiz gap shakllanmaydi, gapning kommunikativ (aloqa-aralashuv) vazifasini ohang boshqaradi.

Mustaqil O'zbekiston- kelajagi porloq davlatdir.

Mustaqil O'zbekiston - kelajagi porloq davlatdir?

Mustaqil O'zbekiston - kelajagi porloq davlatdir!

Mustaqil O'zbekiston - kelajagi porloq davlatdir!..

Bu gaplarning birinchisida xabar ohangi, ikkinchisida so'roq, uchinchi va to'rtinchi gaplarda esa his-hayajon, sevinch, mamnunlik ma'nolari ifodalangandir. Gaplardagi tire ishorasi esa ta'kid ma'nosini kuchaytiradi. Bunday mazmuniy munosabatlar og'zaki nutqda intonatsiya yordamida ifodalanadi, yozma nutqda esa punktatsion belgilar yordamida ko'rsatiladi. Ko'rinadiki, yozma matndagi ma'noni (maqsadni) tinish belgilari vositasida aniq tasavvur qilish mumkin.

Punktatsiya bilan ohang qanchalik yaqin bo'lmasin, ular o'ziga xosligi, qimmatini jihatidan har xil baholanadi: ohang (gap ohangi) - birlamchi, material

tushuncha; punktogrammalar (tinish belgilari) - hosila; ohangning mahsuli, uni aks ettiruvchi shartli simvollardir.

Gaplar orasidagi mazmuniy munosabatlarni ifodalashda ikki nuqta, tire, vergul yoki nuqtali vergul orqali ifodalanadi. Tugallanmagan yoki izohtalab tushunchalar ko'p nuqta yoki qavslar orqali ifodalanadi.

Gapning grammatik qurilishi ham tinish belgilarining ishlatilishini belgilab beradi. Masalan, ega bilan kesim orasida tire qo'yilishi yoki qo'yilmasligi ma'lum grammatik qoidalar asosida belgilanadi.

Gap ohangi asosida tinish belgilari qo'yiladi. Undov, so'roq belgisi, ko'p nuqta va nuqta, tire tugallangan ohang bilan, vergul kichik to'xtam bilan, nuqtali vergul, ikki nuqta, tire esa izoh ohangi bilan talaffuz qilinadi.

Punktuatsiya - yozuv oynasi. Yozuv orqali ifodalangan har bir gapning mazmuni, ma'no turlari va sintaktik qismlari orasidagi turli munosabatlarni aniqlashda punktuatsiyaning o'rni muhimdir.

Punktuatsiya yozuvchi va o'quvchi(kitobxon) o'rtasidagi ijtimoiy aloqa aralashuvni ta'minlashda ham muhimdir⁹.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Nurmonov A. *Hozirgi o'zbek adabiy tili*. T. *Ilm ziyo* – 2013.
2. Jamolxonov H. *Hozirgi o'zbek adabiy tili*. T. *“Talqin”* 2005.
3. G'ulomov A. *O'zbek tili punktuatsiyasi “O'qituvchi”* T. 1992.
4. Hamrayev M.A *Ona tili*. T. 2007.

⁹ Malika Obidova *“Yosh tadqiqotchi” jurnali* (2022) impakt factor 760 - 761 b.